

II. Rákóczi Ferenc alakja a Hármaskis Tükörben

A nagymajtényi fegyverletétel után nemcsak a fegyvereket kellett beszolgáltatni, és nemcsak a tárogatókat, meg a piros csizmákat kobozták el, hanem főképpen a fejedelem alakját akarták eltávolítani a nép szívéből. Evégből bemocskolták alakját, és az 1715-i országgyűlés impozitornak, a haza nyilvános ellenségeinek, hazaárulóknak, törvényen kívül helyezettnek minősítette a fejedelmet. Nevét nyilvánosság előtt nem volt szabad kiejteni, s még halála után is keményen megbüntették azt, aki az ő nótáját megzendítette. (Zsujtai András 1737-ben, mint abaujszántói prédikátor jegyzi fel ezt naplójában.)

A hivatalos Magyarország, az úri Magyarország számára nem létezett többé, „el-lenben a szegény tömegek, a jobbágyok, parasztok, egytelkesek, szóval a szociál-gazdasági szerzetet mostoha gyermekei szívükbe zárták emlékét, s emberöltőről emberöltőre megőrizték hűséges szeretettel. Szenvedéseit és csalódásait, tört reményeit és bánatát a tömeg a Rákóczi névben foglalta össze, s ez a név a főurak palotáiból, a nemesek curiáiból és udvarházából száműzve, a szegények kunyhóiban és szalmatetes viskóiban templomot talált”, írja a magyar jobbágyság történetének kitűnő tudósa *Acsády Ignác*.¹

Dehát hogy maradt meg a kedvezőtlen körülmények közt is Rákóczi alakja és hogyan hagyományozódott emlékezete nemzedékről nemzedékre, száradokon át? Elsősorban mindenesetre azok által a kurucok által, akik csatáin forogtak, s akik közül nagyon sokan személyesen is látták a fejedelem daliás alakját, aki a szegény kurucot nemcsak addig szerette, míg kardot tudott emelni az ő ügye mellett, hanem akkor is, mikor rokkant lett és sebekben sernyvedt. Az ő rendeltére az ispotályokba elsősorban „hadakban sobokba esettek”-et kellett felvenni.²

Ezek a kortársak, az „élő történelem” tanúi, a tizenharmadik század utolsó harmadára lassan kihaltak, de hagyományanyaguk már akkor átplántálódott az újabb nemzedék emlékezetébe. Aztán voltak tárgyi tanúságok is, Rákóczi emlékeztetők: a csatahelyek, a Rákóczi várak (hiába rombolt szét közülük sokat az önkény, és sok Rákóczi vár tövébe hiába telepítettek a régiek helyébe idegen telepéseket, akiknek nem volt Rákóczi-hagyományuk). Aztán a Rákóczi-fák, melyek alatt a hagyomány szerint pihent, meg az alagutakhoz kötődő hiedelmek: a legtöbb alagúton át a néphiedelem szerint egykor Rákóczi menekült. A néphagyomány és a néphiedelem bevetelien várából a fejedelmet nem tudta kiűzni sem a német, sem pedig a muló idő.

Eppen abban az időtájtban, mikor a szemtanúk már kihalóban voltak, újabb hatóság segítség érkezett Rákóczi alakjának megőrzésére, és ez egy könyv volt, az első magyar nyelvű magyar történelmi tankönyv, melyet *Losonczy Hányoki István* írt — mint az előszóban mondja — „Magyar Gyermekeknek magyarul”. E könyvnek jelentősége, elterjedése, népszerűsége páratlan a magyar népoktatás történetében.

Losonczy, mint általában a kor kálvinista tanítói és tudósai, „rákócziánus” volt, de könyvében, a *Hármaskis tükörben* nyíltan nem írhatta meg azt, amit tudott és igaznak tartott a fejedelemtől. A cenzúra nagyon éberem örködött, hogy tankönyvben csak a hivatalos álláspont jelenhessen meg és semmi más. Losonczynak azt kellett írnia, amit a hivatalos önkény diktált, és azt is írta, mert könyve másképpen nem jelenhetett volna meg. Írta tehát, hogy Rákóczi — mint a hivatalos hatalom hazudta róla — részint anyagi javainak a védelme miatt, részint pedig azért, hogy „a F. Császár ötet Imperiumi Hertzeg titulussal meg nem ajándékozta, igen felindult... s 1703-ban nem kis zenebonát indított”. Írta, hogy *Lipót*, majd *I. József* hiába igyekezett őt „kegyelmes ígéretekkel le-tendesíteni”, s írta, hogy Rákóczi „gyülelésvész népe el-szélesztetett... Magyar Országból... vég-képen kiköltözött 1711-ben és sok bújdosási után a Törökhoz folyamodott kinél töltötte boldogtalan életét mind halálig” (220-221. old.) Ezzel eleget tett a cenzúrának, s a könyv 1771-ben megjelenhetett. De ugyanaz az író, ugyanabban a könyvben, ugyanarról a Rákóczi-ról a könyv egy másik helyén azt írja, hogy József király „azon volt, hogy Magyarokat le-tendesítse... de a Magyarok József Királynak kegyelmes ígéreleit meg-megvetlén tovább is folytatták a hadakozást”. Tehát Losonczy itt már az igazságot írja, mely szerint nem zenebona volt a Rákóczi szabadságharc, hiszen abban a „Magyarok” fogtak fegyvert és nem „gyülelésvész” csősélek volt az, hanem a „Magyarok folytattak hadakozást”.

¹A magyar nemzet története, VII. kötet. Budapest, 1898. 683. o.
²Dr. Szabó Lajos: Tiszáninneni református ispotályok. Kézirat.

Az oskolamesternek tehát két szöveg állt a rendelkezésére Rákóczi fejedelemről, a cenzúrai, és az igaz valóságot tartalmazó szöveg. Világos, hogy nem a cenzúrai szöveg szerint tanította a Rákóczi szabadságharc történetét a magyar gyermekeknek. Megmagyarázta, hogy itt nem „zenebona” volt, amit „gyülelész nép” csinált, hanem — mint a tankönyv 169. oldalán olvasható — a „Magyarok” felkeléséről volt itt szó, hiszen a fejedelem táborában állott akkor csaknem egész Magyarország, beleértve a lelkes tótokat és a fejedelem hűséges ruszinjait is.

Biró Sándor kitűnő tanulmányban mutat rá arra, hogy Losonczi a Hármas Kis Tükör című könyvében a II. Rákóczi Ferencről írott, csaknem két oldalnyi rész — minden lojalis látszat ellenére — elárulja a szerző igazi érzéseit. Megállapítja, hogy Rákóczi „nem kis zenebonát indított”, híveit pártosnak nevezi, de azt is megírja, hogy mind Leopold, mind József „kegyelmes ígéretekkel” igyekezett őket lecsendesíteni. A Losonczi korabeli magyarok tudták, mit jelent az „ígéretekkel való lecsendesítés”. Rákócziról írott utolsó sora megható hangulatot lehel: „Látván Rákóczi, hogy elkezdett dolgában nem mehet; Magyar Országból Bertsényivel és néhány pártos Urakkal végképen ki költözött 1711-ben és sok bujdosás után a Törökhöz folyamodott, kinél töltötte boldogtalan életét mindhalálíg”.³ Biró Sándor felhívja figyelmünket arra is, hogy a Hármas Kis Tükörben „az erdélyi fejedelemek sorában tárgyal II. Rákóczi Ferenc hosszabb és részletesebb méltatást kap, mint Mária Terézia”.⁴

Losonczi a kitűnő tudós, pedagógus, a gyermeklelkek kiváló ismerője (tizenhét gyermeke lévén, odahaza is bőven volt alkalma tanulmányozni a gyermeklelket) 1780-ban meghalt ugyan Nagykőrösön, de a Hármas Kis Tükör halála után évtizedeken át újra és újra megjelent, kibővítve, alakítva. De bármit alakítottak és toldottak is rajta, vagy hagytak el az eredeti szövegből, mindig Rákóczi tiszteletére nevelte a magyar gyermeket. Megható, hogy az 1806-ban, Vácott megjelent kiadásban még a földrajzi részben is „kötődik” Rákóczi emlékéhez: a Gömör megyei ásványokról szólva említi, hogy a megyében azbeszt is található: „az asbestből papírost készítenek; Rákóczi Ferentz pedig inget is viselt belőle”. (62. old.) Így az oskolamester a földrajz tanítása közben is kitérhetett Rákóczi méltatására. A cenzor ezt később észre is vette, és a következő kiadásokban már törölték Rákóczi nevét az azbeszttel kapcsolatban.

A Hármas Kis Tükörben hosszú évtizedek folyamán nemhogy fogyott Rákóczi alakjának tisztelete, hanem „nőttön nő tiszta fénye”. Az 1845-ik évi kiadásban egy kitűnő segédkönyvet ajánl az oskolamestereknek ekként: „... Rodostóban töltötte boldogtalan életét haláláig. Lásd törökországi Levelek, melyekben II. Rákóczi Ferentz fejedelemmel bujdosó magyarok történetei más emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadatnak, írta Mikos Kelemen, kiadta Kultsár István.” (41. old.) Kultsár már 1794-ben Szombathelyen kiadta Mikos leveleit, de erről kevesen tudtak, s erre a legszebb Rákóczi emlékkönyvre a Hármas Kis Tükör irányította rá az oskolamesteri és népi figyelmet.

A Hármas Kis Tükörnek évtizedeken át igen nagy szerepe, szolgálata és érdemei voltak a Rákóczi kultuszban. Mint a Biblia és a kalendárium mellett a legolvasottabb magyar népkönyv, ott volt a falusi házak mestergerendáján, és az iskolákban hosszú évtizedeken át az oskolamesterek ebből tanítottak hittant, földrajzt és történelmet. Főképpen a történelmet — Magyarország és Erdély történelmét —, a könyvben a történelmi anyag körülbelül az egész mű háromötödét teszi ki.

Mikor hálásan emlékezünk azokra, akik Rákóczi Ferenc emlékét századokon át megőrizték, méltó emlékezni Losonczi Hármas Kis Tükörére is, amely könyv a magyar népi tömegek számára hasznosan szolgálta a fejedelem emlékezetét.

Dr. Szabó Lajos

³ Biró Sándor: Történelemtanításunk a XIX. század első felében. Budapest, 1960. 103. oldal
⁴ U. o. 103. oldal.

